

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 930"14"

О. В. Борисова

ІСТОРІОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ГУМАНІСТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ XV СТ.

У статті розкриваються особливості, новизна й оригінальність історіософських поглядів видатних італійських мислителів-гуманістів XV ст. Аналізується їхній внесок у розвиток історичної думки людства. Доводиться, що італійські гуманісти заклали підвалини події величезного цивілізаційного значення – зміни картини світу (гештальту) з ідеалістичної на матеріалістичну, що остаточно відбудеться тільки після наукової революції середини XVI – XVII ст., але що було б неможливим без повороту саме в основах філософії. Історіософські погляди Ф. Бьондо, Л. Бруні, П. Лета, Л. Валли, М. Фічино й стали одним чинників указанного повороту людської думки в основах філософії.

Ключові слова: гуманізм, історична думка, історіософія, філософія.

Актуальність дослідження. Термін «історіософія» походить від двох слів: історія – оповідь, розвідка і софія – мудрість, учення. Отже, це – «історична мудрість».

Ще з давніх часів люди зрозуміли необхідність у хаосі подій, плині повсякденності відшукати внутрішню логіку історичного процесу, зафіксувати тенденції, закономірності розвитку суспільства, виявити зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім людства. Так поступово постала необхідність відповісти на кардинальні запитання: Що рухає історичний процес? Чи можна говорити, що історичний процес розвивається? І якщо так, то що є основою його розвитку? У

чому полягають сенс і мета історичного процесу? Відповідали на ці вузлові, доленосні запитання в різні часи залежно від рівня соціокультурного розвитку, світоглядних орієнтирів тощо. В античні часи історичний розвиток пов'язували з фатумом, долею, в середньовіччі – з Божим провидінням, в індустриальну епоху – зі впливом матеріальних чинників. Особливої актуальності історіософське бачення історичного процесу, майбутнього людства набуває нині, у період глибинних, глобальних змін. Пріоритетними є проблеми, що стосуються виживання, можливостей подальшого існування людського суспільства, зокрема проблема вичерпання багатьох природних ресурсів, зміни клімату, забруднення довкілля тощо. У таких умовах посилюються вкрай песимістичні, навіть есхатологічні настрої і апокаліптичні очікування. Тож вивчення історіософських поглядів мислителів минулого, які у свій час теж переживали чимало життєвих доленосних проблем, може допомогти сучасній людині розібратися у проблемах сьогодення, поставитися до них по-філософськи, спокійно, без впадання в песимізм.

Ступінь вивчення теми в науковій літературі. Уявлення італійських гуманістичних істориків XV ст. щодо історичного процесу вивчені наукою доволі глибоко і різнобічно. Правда, в історіографії домінує культурологіч-

ний підхід до даної проблеми, і це характерно як для західноєвропейської науки [1], так і для колишньої радянської [2]. Утім, таке явище є цілком об'єктивним, оскільки «титани Відродження» як такі, безумовно, зробили вражаючий за своїм змістом і наслідками внесок саме у світову культуру, всесвітньою ж історією, як відомо, до XVI ст. гуманісти цікавилися мало [3]. Це стосується й істориків. Їх хвилювала і посідала всі їхні помисли історія національна, насамперед, природно, – італійська [4; 5; 6; 7]. У цьому вони досягли значних успіхів, зокрема, створивши низку гарних історичних праць національними мовами, проявивши у тому свою неповторну оригінальність і сміливість [8].

Під поняттям «гуманісти» (*humanista*) розуміються ідеологи й теоретики Ренесансу – поети, філософи й історики, представники тих галузей знання, які взяли за об'єкт людину і все людське (*studia humaniora, studia humanitatis*), протиставились схоластичному вивченню світу горішнього (*studia divina*), тим сформувавши опозицію схоластиці, у тому числі й відносно розуміння історичного процесу. Остання, на наш погляд, занадто прямолінійно переносила реалії світу горішнього в земне людське життя, тому виникнення такої опозиції було явищем прогресивним і свідчило про початок формування нової парадигми в усіх науках, що вивчали людину, а відповідно, й у тих, що мали за предмет історію людства.

Неповторний світогляд гуманістів завжди привертав увагу вчених. Крім уже згаданих праць, назвемо роботи того ж Л. Баткіна [9], О. Горфункеля [10; 11], М. Гуковського [12], І. Данилової [13], Жака Ле Гоффа [14] та інших [15]. Вивчаються, перекладаються і видаються найважливіші праці гуманістів – як у повному вигляді, так і у фрагментах [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25] та ін. Тим не менш, їхня спадщина з

часом привертає все більшу і більшу увагу дослідників – настільки оригінальною і цікавою вона виявляється. І тому кожне покоління істориків знаходить у ній щось своє – те, що проривається у нинішнє поза заборолу Його Величності ЧАСУ.

Головна проблема даної статті – історіософські уявлення тих представників гуманістичної історіографії XV ст., які здійснили найбільший вплив на процес становлення та змістовне наповнення ренесансного історизму.

Мета статті – виявлення унікальної оригінальності історіософських поглядів мислителів Ренесансу та встановлення актуальності цих поглядів для дослідників сьогодення.

Основний зміст дослідження. Сучасна концепція Ренесансу – заслуга Якоба Буркхардта, видатного швейцарського вченого, чия книга «Культура Ренесансу в Італії» (1860 р.) стала важливою подією в історіографії. Він ввів розуміння Ренесансу як всеохоплюючої революції в культурному розвитку Італії, що осяяла світлом Західну Європу і стала завершенням середніх віків. Така точка зору на Ренесанс існує й досі.

Гуманісти об'єднувалися у вільні співтовариства – так звані академії, щоб, як вважається, протистояти університетам, що залишалася bastionami схоластики, тобто щоб скласти антитезу якомусь «середньовічному вченню». Але така опозиція, на наш погляд, була не досить коректною, бо «середньовічними вченими» були й Абельяр і той же Бернар з Клерво, тим більш, що у висловах гуманістів, які наводяться в літературі в якості їх кредо, ми знаходимо все ті ж постулати університетської культури. Тож тут було ще щось, на що сучасні вчені ще не звертають належної уваги.

Трактат Петро Паоло Верджеріо «Про благородні вдачі й вільні науки» (1402 р.)

та його листування по праву вважаються маніфестом гуманізму, і в ньому міститься велика повага до ученості. І тут важливим нам уявляється спостереження Л. Баткіна щодо того, що гуманісти об'єднали поняття «час» і «ученість», завдяки чому «час гуманістів» перетворився в особливе історико-культурне явище [5]. Вихід на фундаментальну світоглядну проблему часу видно, звідки й витікала відома велика увага гуманістів до проблем історії та культури.

Тож можна з упевненістю стверджувати, що гуманісти зовсім не були апріорно ворожі університетській культурі, адже не випадково Падуанський, Болонський, а згодом і Флорентійський університети були включені в гуманістичний рух. Постулати університетської культури не викликали в гуманістів заперечень (вони критикували тільки форми їх виразу) тому, що вони самі були плоть від плоті цієї культури. Але поступово вміння витончено висловлюватися стало давати свої плоди, і першою перемогою італійської красномовності над паризькою схоластикою стало перенесення папського престолу з Авіньйону до Риму. Так культура явно перемогла політику і показала, що, як би там не було, а у фундаментальних політичних питаннях саме вона є визначальною, а не політична технологія. Це був вищий клас геополітики! Браво.

Ще одним тріумфом гуманістичної риторики була перемога пап у їхній жорсткій боротьбі з соборним рухом (що саме є, на жаль, темою окремою). Церква, як і раніше, давила особистість, а тому мала намір і використовувала-таки досягнення тих же гуманістів у своєму власному інтересі. Безумовно, гуманісти з їхнім гарним знанням латинської мови не тільки складали в Римській курії документи та промови, але дехто з них навіть

зробив прекрасні кар'єри, ставши кардиналами, а то й папами (Миколай V, Пій II). Однак, то були одиниці. Критика традиційної науки – все ж таки час пізніший, ніж ми розглядаємо, у XV ст. ж мова йшла про гуманістичне перетворення університетських програм, а зовсім не про відмову від старовинної думки, що «тільки мудрець – людина» (Жан де Бовель). Але вектор розвитку західноєвропейського інтелектуалізму саме від гуманістів розвернувся на напрям «від кліриків до клерків», на чому виникне відомий тип європейської бюрократії, що не можна не відзначити.

Усі ці мислителі були дуже різними як за предметом своїх занять, так і в своїх політичних та ідеологічних орієнтаціях [6, с. 179], але існує те єдине, що всіх їх об'єднує, а конкретно: **світорозуміння**, стрижнем якого є спосіб мислення, що вже входить у площину парадигми картини світу (або гештальту), що фокусується в самому менталітеті людини.

Сама структура мислення діячів Відродження була гуманістичною, заснованою не на жорсткій вихідній логіці, а на пошуку істини і спілкування, визнанні спілкування істиною, що, власне, й складало суть *діалогічності ренесансного мислення*. Вони весь час намагалися з кимсь говорити – чи-то один з одним, чи-то з кимсь більш високим, далеким, відстороненим, але дуже жаданим до діалогу. Ризикнемо припустити, що ренесансний діалог усіх відомих нам гуманістів вівся не будь з ким, а саме з Богом. І нехай цей діалог мав місце тільки у їхній власній свідомості – та хоч і так (утім, ніхто не зможе довести, що це відбувається якось інакше), але він був і мав за наслідок їхні знамениті праці. І вже цим самим цей їхній символічний діалог є надзвичайно цінним для культури, цивілізації, філософії, історіософії тощо, тобто для людства взагалі – у куль-

турному сенсі людства, безумовно, а не для шоу-бізнесу чи чогось подібного.

Слід відзначити, що уявлення про історію, притаманні гуманістам, благополучно співіснували в їхній свідомості з роздумами щодо фундаментальних світоглядних категорій, через що їх від цього неможливо відділити (та й чи треба?..). Загальною ж рисою гуманістичної історіографії було те, що тематика творів цих авторів до XVI ст. була переважно локальною і національно обмеженою, всесвітньою ж історією як такою вони на відміну від середньовічних хроністів майже не займалися. Таке явище можна пояснити двома причинами:

1) узявши за мету відродити античну культуру і у зв'язку із цим наслідуючи античну літературну традицію, гуманісти давали в роботах *тільки політичну історію*;

2) притаманне гуманістам прагнення до наслідування Античності формувало прихильне ставлення до латинської мови, бажання її відродити в первинному, античному вигляді, але головні свої зусилля вони спрямували на написання творів народною мовою (перш за все – італійці італійською), що, безумовно, слід віднести до їхніх найбільших заслуг.

Тому увага гуманістів переважно до національної історії була органічною, як також і увага до проблем культури. По цій тематиці вони писали окремі твори – або біографічного жанру, або історико-географічного змісту (на кшталт «Ілюстрованої Італії» Флавіо Бьондо [3, с. 241-242]).

Отож, можемо побачити зсув історичного мислення гуманістів саме в бік історіософії, в якій національна, національно-політична історія має визначальне значення.

У такому разі інтерес гуманістів до проблем теорії історичного процесу (філософії історії) був цілком органіч-

ним. І ось Леонардо Бруні Аретіно в Proemium до «Історії флорентійського народу» (у 12-ти кн.), яка отримала в науці назву «Маніфесту гуманістичної історіографії», підкреслює значення історичних робіт, як з-за виховної цінності історії, так і з-за того, що «розумна людина» повинна знати походження і долю своєї родини, а ще через те, що «знання історії дає велике задоволення» [20, р. 248].

І вже у 1-й книзі цієї праці Л. Бруні проявляється відмінність його підходу до історичної події у порівнянні з середньовічним хроністом – він чітко виокремлює факт (занепад і загибель Римської держави і початок нової епохи) і шукає його причину (називає їх кілька). Висновок у нього – помітно прагматичний: загибель Риму дала можливість розвитку міських комун, а саме вони (а не середньовічна імперія Оттонів, «німецьких варварів» – за його визначенням) пробудили після 1000-літнього сну Італію до нової державної й культурної епохи. Решта книг присвячена виключно історії Флоренції. І тут він велику увагу приділяє внутрішньому становищу держави, що пояснює так: «Знання внутрішнього стану не менш важливе, ніж зовнішніх війн» [20, р. 253].

Тож бачимо, що Бруні розробив ніщо інше, як **новий історичний метод**. І саме в даному відношенні його робота – дуже цінна. Так наявно проявилось те, як новий спосіб мислення породив зміну метода дослідження, а то вже лежало в площині не історіософії, а історичної епістемології.

Історичній школі Л. Бруні, яку О. Вайнштейн назвав (зберігаємо лексику джерела) «політико-реторичною» [3, с. 255], було притаманне розуміння історії не як науки, а як галузі риторики, в якій історія, яку її представники трактували як «учительку життя», тісно змикалася з політичною

публіцистикою та пропагандою. У ній вони й шукали рецептів тогочасної політичної діяльності. Тим не менш, така трактовка історії і була саме *історіософською*, і заслугою Бруні в цьому відношенні було утвердження цінності патріотизму та республіканізму [20].

У роботах Л. Бруні знайшла чіткий вираз його прихильність популанській демократії і негативна постава щодо олігархії нобілітету, що помітно не тільки в названій вище його роботі, яка була вже підсумком його творчості, а й у «Прославленні міста Флоренції», трактаті «Про Флорентійську державу» (написана грецькою мовою), «Коментарях до подій свого часу», що охоплювали період 1378-1440 рр. Для історіософських поглядів Л. Бруні характерне не тільки бачення Флоренції як цитаделі республіканізму в Італії, а й розуміння історичної традиції: він бачить у ній прямого спадкоємця римських республіканських чеснот часів Античності, у чому особисто ми бачимо прояв Ідеї Риму в італійському гуманізмі, яка була характерною для західноєвропейської середньовічної релігійно-політичної думки [26], а це вже чітко лежало у площині історіософії.

Однак Л. Бруні скоріш є прихильником аристократичної республіки, що проявилось уже в його трактаті «Про Флорентійську державу», а в «Історії флорентійського народу» він уже чітко, заперечуючи претензії на верховенство в державі з боку знаті й верхівки популанства, виступає проти пріоритету «вбогого народу» [23]. Тим не менш, принципи рівності, свободи і демократії він розглядає як природно притаманні людському суспільству, у зв'язку з чим одним із перших серед гуманістів звертає велику увагу на моральну філософію (куди включає й політичну теорію), важливу в справі громадянського виховання.

У історіософському сенсі цінною є його громадянська етико-політична доктрина, яка міцно опиралась на античну традицію. У обширній передмові до «Нікомахової етики» Арістотеля під назвою «Вступ до науки про мораль» Л. Бруні виклав визначення поняття вищого блага та інших категорій моральної філософії [23]. Інтерес до моральної філософії відмітимо, бо вона зіграє велику роль у зміні середньовічної парадигми історичного процесу, що її заклав ще у V ст. Аврелій Августин, і тут, як бачимо, відбувається закладка її підвалин. Цінними в історіософському сенсі є й думки Леонардо Бруні щодо мети науки – служити людям і суспільству в цілому.

Історичній школі Л. Бруні певною мірою протистояв напрямок, названий О. Вайнштейном «ерудитською школою» [3, с. 255], який представляли Флавіо Бьондо, Помпоній Лето і Лоренцо Валла. Їм притаманне більш науково-дослідницьке розуміння історії, увага до вироблення критичних засобів дослідження джерел, залучення речових залишків на додаток до писемних, перші спроби філологічного аналізу тексту джерела тощо.

Утім, незважаючи на протистояння, *обидві школи репрезентували прагматичну історіографічну традицію* – на відміну від парадигматичної, яка в цей час, будучи втіленою на християнському геопросторі насамперед у схоластиці, терпіла крах. І таке явище було цілком об'єктивним: відродження спадку Птолемея і Арістотеля після 1000-літнього забуття, що було зроблене на решті самою Християнською церквою, неминуче вбивало все, що було створене під впливом Платона, неоплатоніків, Кузьми Індикоплова та ін., а то були засади саме парадигматичної історіографічної традиції, яка, витікаючи з учення Полібія та його учня Ефора, домінувала на християнському цивілізаційному просторі ще з часів Аврелія Августина (V ст.).

У вказаній вище «ерудитській школі» особливо виділимо працю «Три декади історій від падіння Римської імперії» Ф. Бьондо, яку він почав від 410(412) р. і закінчив 1440 р., що майже збігається з тими хронологічними межами Середньовіччя, які почали вводитися в історіографію лише в кінці XVII ст. (завдяки Х. Келеру /1637-1707/). Отож, Ф. Бьондо належить заслуга виділення середніх віків у особливий період історії, і його називають *першим медієвістом* [3, с. 262] (проблема вивчена [27]).

Вироблення ж змістовних понять і категорій історичного процесу – важлива функція історіософії. Сюди ж відноситься і встановлення об'єктів та структур історичного процесу, у зв'язку з чим відмітимо те, що Бьондо, попри всю його повагу до джерела як носія інформації, застосовує до нього раціоналістичний підхід, а тому всі легенди і дива, хоч би вони були засвідчені найбільш достовірним джерелом, відкидає беззастережно. Використання ж Бьондо в ході історіописання сучасних йому документальних джерел – деяких папських документів, листів тощо, чітко ввело в гуманістичну історіографію елемент політичної історії, що теж є складовою історіософського осмислення історичного процесу.

Проте головним все ж таки треба вважати розробку Бьондо **критичного метода** в аналізі історичного джерела. Цей напрямок у подальшому розвивав його учень Помпоній Лето – видатний римський гуманіст молодшого покоління. Ряд дослідників відзначали той факт, що Лето багато мандрував, зокрема, він був у «Скїфії», доходив до Дніпра й гирла Дону, відвідав Тану, вивчив руську мову.

Його думки про мешканців наших земель важливі з точки зору проблеми їх етногенези [3, с. 265], що є важливою складовою історіософського

бачення розвитку людства. Але відмітимо й цікаву географію його мандрів – «Скїфія» в усій її повноті. Зважаючи на виявлене нами особливе сакральне значення географічного регіону «Танаїс I – Танаїс II» (Сіверський Донець – Дон) [26], можна сказати, що відоме захоплення гуманістами давніми астрологічними вченнями в його особі далось, вважаємо, взнаки саме тут – їздив, очевидно, на власні очі пересвідчитися про важливість вказаних теренів у, ми б сказали, космічній історії людства. Але він єдиний з гуманістів цікавився історією скїфів, готів і слов'ян [3, с. 265], що є переконливим свідченням того, що гуманісти в цілому, по великому рахунку, не цікавилися історією інших народів крім власного – італійського. І в даному зв'язку ми особливо виділяємо його серед гуманістів і розуміємо його потяг «назад – до давньої простоти» на противагу риторичним, стилістичним прикрасам творів гуманістів. Не випадково саме у нього ми знайдемо найкраще розуміння причин загибелі Римської імперії. Крім того відмітимо його розуміння важливості титулятури – так, він чітко зазначає, що з низложенням Ромула Августула у 476 р. «титул Августів зник на Заході» [3, с. 266]. Ось він, можливо, й шукав у «Скїфії» того, де ж цей титул міг мати продовження.

П. Лето, як і до нього Л. Валла, був переконаний у підложності «донації» Константина I. Для нього справжньою спадкоємицею імперії Цезарів і Августів була тільки Східна Римська імперія, імперію ж Оттонів він не згадує жодним словом, тим якби підкреслюючи, що вона не має жодного відношення до справжнього Риму. «Він формулює свою точку зору настільки чітко, – пише О. Вайнштейн, – що його можна назвати попередником Гібона навіть з більшою підставою, ніж Ф. Бьондо» [3, с. 266].

Негативне ставлення до «Священної Римської імперії німецької нації» було загальним для всіх італійців-гуманістів, але розуміння величезної ваги Східної Римської імперії у справі продовження життя **Ідеї Священного Риму**, яка мала визначальне історіософське і геополітичне значення в часи Середньовіччя, зрозумів повною мірою, здається, тільки Помпоній Лето. Усі інші бачили в ролі спадкоємця передовсім свою Італію. Патріотично, але з історіософської точки зору – неправильно. Роль же «Скифії» як такої Лето або так і не зрозумів, або замовчав, що для його часу має своє пояснення: італійцю-католику зовсім не було ніякого сенсу підвищувати вагу геополітичних претензій поляків-католиків у Європі, які в його час уже вели боротьбу за землі «Скифії» (місійного терену апостола Андрія Первозванного).

Найбільшого ж виразу історіософські підходи до історичного процесу в час гуманістів знайшли у творах Лоренцо Валли, який був філологом, але, як переконливо довів Франко Гаєта, всі його філологічні праці були історичними за задачами й характером дослідження [3, с. 268]. Ставлення його до Біблії, наприклад, було критичним, але її авторів він проголосив істориками. Вважається, що він так зробив тому, що мав пристрасне бажання підняти на найвищий щабель авторитет історика в очах сучасників. Немає заперечень, і поважне ставлення до попередників з боку Валли відмітити необхідно, що характерно саме для серйозних учених. Свої ж заняття філологією, найперше латинською, він розглядав як історико-культурне і при тому ще й патріотичне завдання, у чому проявляється його історіософський підхід до науки як важливої складової у справі еволюції суспільства. Але для Валли все ж таки історія культури була важливіше історії політичної, тому, на наш

погляд, він був більш «цивілізаційник», ніж історіософ. Ученість же він шанував особливо, підкреслюючи її роль у піднесенні культури й величі римського народу (прояв історіософської Ідеї Риму бачимо й тут), що лежить у площині загальних рис ренесансного гуманізму.

Критичний дар Л. Валли особливо проявився в його роботах з моральної філософії (діалог «Про насолоду»), в критиці Біблії («Примітки до Нового Заповіту»), у чому він передував Еразму Роттердамському, а найбільше – у трактаті «Про брехливе й видумане даріння Константина» (1440 р.) [25], який став блискучим зразком історичної критики й одночасно пристрасним політичним памфлетом. Сумніви в автентичності «донації» висловлювалися й раніше, зокрема кардиналом Миколою Кузанським [3, с. 270], але так, як Валла обрушився на цей документ, на таке не наважувався ніхто до нього.

Критика «донації» базувалася ним головню на філологічних аргументах, про що багато написано. Ми ж відмітимо ті історіософські підходи Валли, які наявно проступили у вказаній його роботі. Він не обмежився критикою самого документу, а висловив ще й цілу низку радикальних політичних думок, спираючись саме на досвід історії, що вже лежить в площині історіософії. Маємо на увазі передовсім його виступ проти влади духовенства й царів, проти загарбницьких війн як таких, що ведуть до рабства народу, що противно закону природи, і нарешті – проголошення ним права будь-якого пригнобленого народу на здобуття свободи силою. Духовна, політична й особиста свобода – найвища цінність, як бачимо.

Для національно-політичної історії ж особливо цінною є думка Валли щодо того, що, якщо навіть допустити, що Константин віддав таки папам Захід ра-

зом із Римом, то імператор не мав права розпоряджатися тим, що є надбанням тільки римського народу, а папа в такому разі не мав права такий дар приймати. Тут – і моральна філософія, й історіософія, і підхід до розуміння народу як рушія історичного процесу й активної сили в історії [25].

Наслідки цієї роботи для Валли відомі – його ледве не спалили на вогнищі. Тільки король відмінив відповідне інквізиційне рішення [28]. Валла зміг повернутися до Риму і клопотанням кардинала М. Кузанського був призначений апостольським секретарем та університетським лектором. Виголошуючи ж похвальне слово Фомі, що він, безумовно, робив під тиском, адже терпіти не міг схоластики, Валла не відмовив собі в задоволенні вщент розкритикувати Арістотеля та його схоластичних коментаторів, чим наразився знов на гнів слухачів-богословів [3, с.273]. Учень Валли був видатний мислитель Еразм Роттердамський, який і спопуляризував його праці серед учених Західної Європи.

Важливо відмітити й те, що гуманісти, виказавши у своїй опозиції схоластиці явне відсторонення від проблем «небесної матерії», здійснили секуляризацію не тільки релігії, а й історії, яка в їх роботах відірвалася нарешті від теології і стала глибоко світською галуззю знання, в якому домінуючим стає пошук природних причин подій. Коли ж такі причини здавалися їм недостатніми, вони зверталися до поняття «фортуна», яке у них постає не зв'язаним ні з добродієм, ні з будь-якими моральними якостями. Але гуманісти дане поняття ще теоретично не опрацювали, таку роботу здійснить тільки в XVI ст. Ніколо Макіавеллі (1497-1512 рр.).

Однак повністю секуляризувати своє мислення їм не вдалося – так, секуляризуючи релігію, вони одночасно

сакралізували культуру, тому не випадково Марсіліо Фічіно (1433-1499 рр.) запаливав лампаду перед бюстом Платона. Але ренесансне мислення було сенсорним мисленням, а в його «обіймах» повна секуляризація й неможлива. Спосіб ренесансного мислення невіддільний від онтології – від уявлень про рух історичного часу, Космос, Бога, місце людини у світі, що й надавало йому виразного романтизму, релятивізму, неповторної своєрідності.

Бачення історії гуманістами, безумовно, відрізняється чудесною оригінальністю, що було вповні органічним, адже надзвичайно оригінальним був сам Ренесанс. І оригінальність ця виражалася у *перехідності*. Ренесансна культура пояснювала себе, виходячи з себе самої, і ренесансне історичне мислення намагалося пояснити історію (перш за все національну), виходячи з неї самої, звідси – увага до джерела, метода, теорії історії тощо. *Перехідність* історичної думки часів Ренесансу виражалася саме в оригінальності, а не в сполучі середньовічного і новоевропейського, «старого» з «новим». Гуманіст уперше зіштовхував різні культури, не збігаючись при тому з жодною з них, тим самим виробляючи свою власну суб'єктивність. Ренесанс, критикуючи Середньовіччя, сам стояв коренями на ньому, всмоктуючи його історичну силу, без якої б зникла сама неповторність Відродження.

Саме тому визволення мислення повинно було залишитися неповним, а перехід – незавершеним, але інакше сама епоха не стала б «перехідною». Зате перехідність так набула цілісності й самоцінності, насамперед, як перехід до величезних духовних трансформацій, які вже визрівали. Безумовно, правий Л. Баткін, що синтез є «великим ніщо», пустотою, тому Платон є у

сто раз глибшим, тоншим і оригінальнішим, ніж гуманісти, а поруч із Сократом вони виглядають як школярі [5, с. 209, 214], але ж спосіб мислення у них – **протилежний**, тому їх і не можна ставити поруч: Сократ був спрямований усередину себе, гуманісти ж, навпаки, активно засвоювали зовнішній світ. Вони тільки копіювали античність, тому платонівський діалог безсмертний, а гуманістичний – читають переважно тільки спеціалісти.

Однак, справедливості заради слід сказати, що саме гуманісти здійснили великий переворот у світогляді – **перегорнули в його фундаментальних основах думку навпаки**, а «дзеркальність» думки в засадах парадигми історичного процесу – важлива ознака саме нових епох.

Крім того, вони відкрили, що історія дискретна й цілісна одночасно, і то був великий прорив у формуванні нового мислення, що вже має певне відношення і до філософії, і до філософської оригінальності, хоча Б. Рассел, наприклад, уважав, що «гуманісти XV ст. були занадто захоплені вивченням Античності, щоб бути в змозі створити щось оригінальне в області філософії» [29, с. 519].

Отже, на нашу думку, саме в останньому викладеному нами положенні треба шукати весь сенс «найзначнішого перевороту з усіх, пережитих до того часу людством», яким вважається Ренесанс. Гуманісти заклали підвалини події величезного цивілізаційного значення – зміни картини світу (гештальту) з ідеалістичної на матеріалістичну, що станеться після наукової революції середини XVI-XVII ст., і що було б неможливим без повороту саме в основах філософії. Тому глибоке вивчення генези їх філософських поглядів, часово-просторових уявлень (особливо їх уявлень щодо неоднорідності простору), які лежать в основі істо-

ричного мислення, у науковому сенсі є надзвичайно важливим і актуальним.

Література

- 1. Мор Х.** «Ренесанс» и Ренесанс. Рецепция древней культуры в средние века как всемирно-историческая проблема (тезисы) / Х. Мор // Средние века. – М.: Наука, 1976. – Вып. 40. – С. 184-199 / Mor H. «Rennesans» i Rennesans. Retseptsiya drevney kulturyi v srednie veka kak vseмирно-istoricheskaya problema (tezisyi) / H. Mor // Srednie veka. – М.: Nauka, 1976. – V. 40. – С. 184-199; **2. Античное** наследие в культуре Возрождения / Ред. колл. В. И. Рутебург (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1984. – 285 с. / Antichnoe nasledie v kulture Vozrozhdeniya / Red. koll. V. I. Ruteburg (otv. red.) i dr. – М.: Nauka, 1984. – 285 s.; **3. Вайнштейн О. Л.** Западноевропейская средневековая историография / О. Л. Ванштейн. – М.-Л.: Наука, 1964. – 474 с. / Vaynshteyn O. L. Zapadnoevropeyskaya srednevekovaya istoriografiya / O. L. Vanshteyn. – М.-Л.: Nauka, 1964. – 474 s.; **4. Барг М. А.** Эпохи и идеи. Становление историзма / М. А. Барг. – М.: Мысль, 1987. – 348 с. / Barg M. A. Epohi i idei. Stanovlenie istorizma / M. A. Barg. – М.: Myisl, 1987. – 348 s.; **5. Баткин Л. М.** Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1978. – 199 с. / Batkin L. M. Italyanskie gumanisty: stil zhizni i stil myishleniya / L. M. Batkin. – М.: Nauka, 1978. – 199 s.; **6. Баткин Л. М.** Итальянский гуманистический диалог XV века / Л. М. Баткин // Из истории культуры средних веков и Возрождения / Отв. ред. В. А. Карпушин. – М.: Наука, 1976. – С. 175-221 / Batkin L. M. Italyanskiy gumanisticheskii dialog XV veka / L. M. Batkin // Iz istorii kulturyi srednih vekov i Vozrozhdeniya / Otv. red. V. A. Karpushin. – М.: Nauka, 1976. – С. 175-221; **7. Немилов А. Н.** Немецкие гуманисты XV века / А. Н. Немилов. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1979. – 167 с. / Nemilov A. N. Nemetskie gumanisty XV veka / A. N. Nemilov. – L.: Izd-vo Leningradskogo un-ta, 1979. – 167 s.; **8. Баткин Л. М.** Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1989. – 272 с. / Batkin L. M. Italyanskoe Vozrozhdenie v poiskah indivi-

- dualnosti / L. M. Batkin. – М.: Nauka, 1989. – 272 с.; **9. Баткин Л. М.** Утопия всемирной монархии у Данте (К вопросу о социально-политических взглядах Данте) / Л. М. Баткин // Средние века. – 1958. – Вып. XI. – М.: АН СССР. – С. 76-105 / Batkin L. M. Utopiya vseмирnoy monarhii u Dante (K voprosu o sotsialno-politicheskikh vzglyadah Dante) / L. M. Batkin // Srednie veka. – 1958. – V. XI. – М.: АН СССР. – С. 76-105;
- 10. Горфункель А. Х.** Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения / А. Х. Горфункель. – М.: Мысль, 1974. – 359 с. / Gorfunkel A. H. Gumanizm i naturfilosofiya italyanskogo Vozrozhdeniya / A. H. Gorfunkel. – М.: Myisl, 1974. – 359 с.; **11. Горфункель А. Х.** Философия эпохи Возрождения / А. Х. Горфункель. – М.: Высш.шк., 1988. – 368 с. / Gorfunkel A. H. Filosofiya epohi Vozrozhdeniya / A. H. Gorfunkel. – М.: Vyssh. shk., 1988. – 368 с.; **12. Гуковский М. А.** Итальянское Возрождение / М. А. Гуковский / Под ред. А. Н. Немилова, А. С. Кантар-Гуковской. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – 618 с. / Gukovskiy M. A. Italyanskoe Vozrozhdenie / M. A. Gukovskiy / Pod red. A. N. Nemilova, A. S. Kantar-Gukovskoy. – L.: Izd-vo Leningradskogo un-ta, 1990. – 618 с.; **13. Данилова И. Е.** О категории времени в живописи средних веков и Раннего Возрождения / И. Е. Данилова // Из истории культуры средних веков и Возрождения / Отв. ред. В. А. Карпушин. – М.: Наука, 1976. – С. 157-174 / Danilova I. E. O kategorii vremeni v zhivopisi srednih vekov i Rannego Vozrozhdeniya / I. E. Danilova // Iz istorii kulturyi srednih vekov i Vozrozhdeniya / Otv. red. V. A. Karpushin. – М.: Nauka, 1976. – С. 157-174; **14. Ле Гофф Жак** Цивилизация средневекового Запада: пер. с фр. / Ле Гофф Жак / Послесл. А. Я. Гуревича. – Сретенск: Межконфессион. ц-р историко-философск. исследований Толедо, 2000. – 370 с. / Le Goff. Zhak Tsivilizatsiya srednevekovogo Zapada: per. s fr. / Le Goff-Zhak / Poslesl. A. Ya. Gurevicha. – Sretensk: Mezkhonfession. ts-r istoriko-filosofsk. issledovaniy Toledo, 2000. – 370 с.; **15. Итальянское** Возрождение: Сб. ст. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 142 с. / Italyanskoe Vozrozhdenie: Sb. st. – Л.: Изд-во Leningradskogo un-ta, 1986. – 142 с.; **16. Антология** мировой философии: в 4 т. – Т. 1. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969. – 577 с. / Antologiya mirovoy filosofii: v 4 t. – Т. 1. – Ч. 2. – М.: Myisl, 1969. – 577 с.; **17. Итальянский** гуманизм эпохи Возрождения: Сб. текстов / Пер с лат. и комм. Н. В. Ревякиной и др. Вст ст. и ред. С. М. Стама. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1984. – Ч. 1. – 239 с. / Italyanskiy gumanizm epohi Vozrozhdeniya: Sb. tekstov / Per s lat. i komm. N. V. Revyakinoy i dr. Vst st. i red. S. M. Stama. – Saratov: Izd-vo Saratovskogo un-ta, 1984. – Ch. 1. – 239 с.; **18. Alberti L. B.** Della famiglia / L. B. Alberti // Opere volgari. – Bari: PP, 1960. – Vol. 1.– P. 168-170 / Alberti L. B. Della famiglia / L. B. Alberti // Opere volgari. – Bari: PP, 1960. – Vol. 1.– P. 168-170; **19. Боден** // Антология мировой философии: в 4 кн. – М.: Мысль, 1969. – Т. 2. – С. 141-147 / Boden // Antologiya mirovoy filosofii: v 4 kn. – М.: Myisl, 1969. – Т. 2. – С. 141-147; **20. Bruni L.** Laudatio urbis Florentiae / L. Bruni // Baron H. From Petrarch to Leonardo Bruni. – Chicago, 1968. – P. 235-263 / Bruni L. Laudatio urbis Florentiae / L. Bruni // Baron H. From Petrarch to Leonardo Bruni. – Chicago, 1968. – P. 235-263; **21. Бьондо Ф.** // <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/period/greenred-w.htm>. – Режим доступа: 24.03.2016 / Bondo F. // <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/period/greenred-w.htm>. – Rezhim dostupu: 24.03.2016; **22. Вала Лоренцо.** Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Вала Лоренцо / Отв. ред. А. Х. Горфункель. – М.: Наука, 1989. – 474 с. / Vala Lorentso Ob istinnom i lozhnom blage. O svobode voli / Vala Lorentso / Otv. red. A. H. Gorfunkel. – М.: Nauka, 1989. – 474 с.; **23. Леонардо Бруни** // <http://renaissans.rchgi.spb.ru/b14.htm>. – Режим доступа: 24.03.2016 / Leonardo Bruni // <http://renaissans.rchgi.spb.ru/b14.htm>. – Rezhim dostupu: 24.03.2016; **24. Лоренцо Вала.** О наслаждении / Лоренцо Вала // Антология мировой философии: в 4 кн. – М.: Мысль, 1969. – Т. 2. – С. 78-85 / Lorentso Vala. O naslazhdenii / Lorentso Vala // Antologiya mirovoy filosofii: v 4 kn. – М.: Myisl, 1969. – Т. 2. – С. 78-85; **25. Lorenzo Valla** // <http://renaissance.rchgi.spb.ru/rus.htm>. – 10 к. – Режим доступа: 24.03.2016 / Lorenzo Valla // <http://renaissance.rchgi.spb.ru/rus.htm>. – 10 к. – Rezhim dostupu: 24.03.2016;

26. Борисова О. Генеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V-XV ст.) / О. Борисова. – Луганськ: Альма матер, 2005. – 456 с. / Borisova O. Geneza naukovoyi paradigmi Istorichnogo protsesu v seredni viki (V-HV st.) / O. Borisova. – Lugansk: Alma mater, 2005. – 456 s.; **27. Denis Hay.** Flavio Biondo and The Middle Ages / Denis Hay // Proceeding of the British Academy. – 1959. – № 45. – P. 97-128 /; **28. Хоментовская А. И.** Лоренцо Валла / А. И. Хоментовская. – М.-Л.: Наука, 1964. – 148 с. / Homentovskaya A. I. Lorentso Valla / A. I. Homentovskaya. – M.-L.: Nauka, 1964. – 148 s.; **29. Рассел Бертран.** История западной философии: В 3 кн. – 3-е изд., исп. / Рассел Бертран / Подг. текста В. В. Целищева. – Новосибирск: Сибирское университет. изд-во, 2003. – 992 с. / Rassel Bertiran Istoriya zapadnoy filosofii: V 3 kn. – 3-e izd., isp. / Rassel Bertran / Podg. teksta V. V. Tselischeva. – Novosibirsk: Sibirskoe universitet. izd-vo, 2003. – 992 s.

Борисова О. В. Историософские аспекты в гуманистической историографии XV в.

В статье раскрываются особенности, новизна и оригинальность историософских взглядов выдающихся итальянских мыслителей-гуманистов XV в. Анализируется их вклад в развитие исторической мысли человечества. Утверждается, что итальянские гуманисты заложили основы события огромного цивилизационного значения – изменения картины мира (гештальта) из идеалистической на материа-

листическую, что окончательно произойдет только после научной революции середины XVI – XVII ст., но что было бы невозможным без поворота именно в основах философии. Историософские взгляды Ф. Бьондо, Л. Бруни, П. Лето, Л. Валла, М. Фичино и стали одним факторов указанного поворота человеческой мысли в основах философии.

Ключевые слова: гуманизм, историческая мысль, историософия, философия.

Borisova O. Historiosophical humanistic approaches in the historiography of the XV century.

The article describes the features, the novelty and originality of the historico-philosophical views of prominent thinkers of the Italian humanists XV. Evaluates their contribution to the development of historical thought of mankind. It is alleged that the Italian humanists laid the foundations for huge events civilizational values – changes the picture of the world (gestalt) of the idealist to the materialist, that finally happen only after the scientific revolution of the mid XVI – XVII century, but that would not be possible without turning it in the foundations of philosophy. Historiosophical views F. Bondo, L. Brunni, P. Leto, L. Valla, M. Fichino and have become one of these factors turn human thought in the fundamentals of philosophy.

Keywords: gumanizm, historical thought, historiosophy, philosophy.

Стаття надійшла до редколегії 15 листопада 2016 р.